

Ze stond voor ons, zonder aantekeningen, boeken of zenuwen. De lessenaar was bezet door haar handtas. Ze keek even rond, glimlachte, bewoog zich niet en begon.

‘U heeft ongetwijfeld gezien dat dit curriculum “Cultuur en beschaving” als titel heeft. Schrik niet. Ik ga u niet met cirkeldiagrammen bestoken. Ik ga u niet proberen vol te proppen met feiten zoals ze een gans volproppen met mais. Dat zou maar tot leververvetting leiden, wat zeer ongezond is. Volgende week zal ik u een leeslijst doen toekomen die geheel vrijblijvend is. Het kost u geen studiepunten als u die links laat liggen, en het levert u ook geen punten op als u die naarstig afwerkt. Ik ga u lesgeven als de volwassenen die u zonder twijfel bent. Onderricht is het vruchtbaarst als het, zoals de Grieken al wisten, in gezamenlijkheid gebeurt. Maar ik ben geen Socrates en u bent geen stel Plato’s, als dat de correcte meervoudsvorm is. Maar we zullen de dialoog zeker niet uit de weg gaan. Tegelijkertijd zal ik u – want u zit niet meer op de lagere school – ook niet aan de hand nemen en ook niet met loftuitingen overstelpen. Voor sommigen zal ik misschien niet de beste docent zijn, in de zin van de meest geschikte wat uw gestel en uw gemoedstoestand aangaat. Ik richt me alvast tot degenen op wie dit straks van toepassing zal zijn. Natuurlijk hoop ik dat u het curriculum boeiend zult vinden, maar ook leuk, compromisloos leuk zelfs. Beide termen zijn niet onverenigbaar. En van uw kant verwacht ik ook een compromisloze benadering. Half werk volstaat niet. Mijn naam is Elizabeth Finch. Dank u.’

En ze glimlachte weer.

Niemand had iets opgeschreven. We keken naar haar, sommigen vol ontzag, enkelen in verwarring, geërgerd bijna, anderen al half verliefd.

Ik herinner me niet meer waar het over ging in dat eerste college. Maar wel dat ik me er vaag van bewust was dat ik, voor één keer in mijn leven, op de juiste plek was beland.

Haar kleding. Laten we onderaan beginnen. Ze liep op brogues, 's winters zwart, bruin suède in voor- en najaar. Kousen of panty's – je zag Elizabeth Finch nooit met blote benen (en in badkleding kon je je haar al helemaal niet voorstellen). Rokken tot net onder de knie – ze verzette zich tegen de jaarlijkse tirannie van de rok lengte. Ze leek zelfs al een tijd geleden te hebben bepaald hoe ze erbij wenste te lopen. Het kon nog steeds stijlvol worden genoemd, als iets uit een andere tijd, en het kon ook als ouderwets, of misschien wel vintage worden betiteld. 's Zomers een plooirok, meestal een donkerblauwe, 's winters een van tweed. Soms iets geruits of kiltachtigs met een grote zilveren veiligheidsspeld (daar bestaat ongetwijfeld een speciaal Schots woord voor). Op blouses werd bepaald niet beknibbeld, ze waren van zijde of eersteklas katoen, vaak gestreept, en zeker niet doorschijnend. Zo nu en dan een broche, altijd klein en, zoals dat heet, discreet, die toch op de een of andere manier flonkerde. Oorbellen droeg ze zelden (had ze eigenlijk wel gaatjes? Ook weer zo'n vraag). Om haar linkerpink een zilveren ring, eerder een erfstuk dan iets zelf gekochts of gekregens, leek ons. Haar haar had een kleur van grauw zand en was altijd goed verzorgd en van dezelfde lengte. Ik stelde me voor dat ze om de twee weken naar de kapper ging. Nou ja, ze geloofde in

kunstmatigheid, zoals ze meer dan eens liet weten. En kunstmatigheid was, zoals ze tevens opmerkte, niet onverenigbaar met waarheid.

Hoewel wij, haar studenten, in leeftijd varieerden van eind twintig tot begin veertig, reageerden we in het begin op haar als kinderen vroeger op school. We waren benieuwd naar haar achtergrond en haar privéleven, we vroegen ons af waarom, en of, ze nooit – voor zover wij wisten – getrouwd was. Wat ze 's avonds deed. Maakte ze voor zichzelf een perfecte omelet *fines herbes* klaar, nam ze één glas wijn (Elizabeth Finch teut? Pas als de wereld op zijn kop stond) en las ze intussen de laatste artikelenbundel van het Goethegenootschap? U begrijpt hoe makkelijk het was om ons in fantasieën te verliezen, in karikaturen zelfs.

Ze rookte in al die jaren dat ik haar kende. En ook nu weer rookte ze niet zoals een ander deed. Je hebt rokers die onmiskenbaar van elke stoot nicotine genieten; andere die met iets van zelfverachting inhaleren, sommige maken er een soort levensstijl van; weer andere beweren, hoogst irritant, er maar 'een of twee per dag' te roken, alsof ze hun verslaving in de hand hebben. En – aangezien alle rokers liegen – blijkt 'een of twee' altijd drie of vier, of zelfs een half pakje te betekenen. Maar EF maakte geen vertoning van haar roken. Het was iets wat ze deed en wat verder geen uitleg of goede sier behoeft. Ze hevelde haar sigaretten over in een schildpadleren koker, zodat wij maar naar het merk moesten raden. Ze rookte alsof het roken haar volmaakt onverschillig liet. Klinkt dat zinnig? En als je het haar had durven vragen, dan zou ze er niet omheen hebben gedraaid. Ja, zou ze gezegd hebben, natuurlijk was ze verslaafd. En ja, ze wist dat het slecht voor haar was,

en ook asociaal. Maar nee, ze ging niet stoppen, of bijhouden hoeveel ze per dag rookte; die dingen stonden heel laag op haar prioriteitenlijstje. En omdat ze – dit was volledig mijn eigen conclusie, gok liever gezegd – niet bang was voor de dood, en het leven tegenwoordig lichtelijk overschat vond, was die kwestie voor haar niet echt van belang, en zou die het voor jou dus ook niet moeten zijn.

Natuurlijk leed ze aan migraine.

Voor mijn geestesoog – mijn geheugenooog, daar waar ik haar alleen nog kan zien – staat ze voor ons, vreemd onbeweeglijk. Ze had niet van die docententics en -trucs, die bedoeld waren om te bekoren, te verstrooien of blijk te geven van karakter. Ze zwaaide nooit met haar armen en legde nooit haar hand onder haar kin. Ze kon weleens een dia laten zien om een verhaal te verhelderen, maar meestal was dat overbodig. Ze dwong tot aandacht met haar onbeweeglijkheid en haar stem. Het was een rustige, heldere stem, gerijpt door tientallen doorrookte jaren. Ze was niet zo'n docent die haar studenten alleen zag als ze opkeek van haar aantekeningen, omdat ze, zoals ik al zei, geen college gaf aan de hand van aantekeningen. Het zat allemaal in haar hoofd, volledig uitgedacht, volledig verinnerlijkt. Ook dat dwong tot aandacht, wat de kloof tussen haar en ons verkleinde.

Haar dictie was formeel, haar zinsbouw volstrekt grammaticaal – sterker nog, je kon de komma's, de puntkomma's en de punten bijna horen. Ze begon nooit een zin zonder te weten hoe en wanneer die zou eindigen. Toch leek wat ze zei nooit boekentaal. Voor haar woordkeuze putte ze uit hetzelfde vocabulaire dat ze zowel voor het geschrevene als het alledaagse gesprek gebruikte. Toch was het effect zeker niet

archaisch, haar taal was springlevend. En ze vond het leuk – misschien voor haar eigen plezier of om ons te verbazen – om er zo nu en dan iets uit een totaal ander register doorheen te gooien.

Zo had ze het in een bepaalde week met ons over de *Legenda aurea*, die middeleeuwse verzameling van wonderen en lijdenswegen. Opzichtige wonderen en leerzame lijdenswegen. Haar onderwerp was Sint-Ursula.

‘Verplaats u in gedachten, zo u wilt, eens naar het jaar 400, een tijd waarin de christelijke hegemonie hier nog niet gevestigd was. Ursula was een Britse prinses, de dochter van de christenkoning Nothus. Ze was wijs, plichtsgetrouw, godvruchtig en kuis – ze bezat alle gepaste eigenschappen van dergelijke prinsessen. En ze was ook nog eens beeldschoon, een iets problematischer eigenschap. Prins Aetherius, de zoon van de Anglische koning, werd verliefd op haar en dong naar haar hand. Dat stelde Ursula’s vader voor een dilemma, want de Angelen waren niet alleen machtig, maar vereerden ook afgoden.

Ursula moest als bruid als ruilmiddel dienen, zoals zovelen voor en na haar; en behalve dat ze zo wijs, kuis enzovoort was, was ze ook nog vindingrijk. Neem het aanbod van de koningszoon aan, zei ze tegen haar vader, maar verbind er een voorwaarde aan die voor uitstel zorgt. Vraag hem drie jaar geduld te hebben, zodat Ursula op bedevaart kan naar Rome, en de jonge Aetherius intussen kan worden onderricht in het ware geloof en vervolgens gedoopt. Sommigen zouden dit een truc vinden om eronderuit te komen, zo niet de door liefde verblinde Aetherius. Wat de Anglische koning ervan vond blijft ongewis.

Toen het nieuws van Ursula’s voorgenomen spirituele escapade bekend werd, sloten andere, gelijkgestemde maagden

zich bij haar aan. En hier raken wij aan een kernpunt in de tekst. Zoals velen van u zullen weten, werd Ursula vergezeld door elfduizend maagden, en wie van u met Venetië bekend is, herinnert zich wellicht het schilderij van Carpaccio waarop hij dat verhaal heeft verbeeld. Maar zo'n groepsreis vergt nogal wat organisatie, en Thomas Cook was nog lang niet geboren. Het kernpunt in de tekst waarover ik sprak is de letter M, en de vraag wat de oorspronkelijke auteur daarmee heeft bedoeld. Stond die M voor *Mille*, duizend, of voor *Martelares*? Sommigen zullen wellicht het laatste plausibeler vinden. Ursula plus elf maagdelijke martelaressen is samen twaalf, gelijk aan het aantal apostelen van Christus.

Maar laten we het verhaal vervolgen in Technicolor en Cinemascope, technieken waar Carpaccio sterk aan heeft bijgedragen. Elfduizend maagden gingen op weg vanuit Brittannië. Toen ze Keulen bereikt hadden verscheen er een engel Gods aan Ursula, met de boodschap dat zij na vertrek uit Rome weer met haar gevolg via Keulen terug moest reizen, alwaar hun de heilige kroon van het martelaarschap ten deel zou vallen. Het nieuws van die afloop ging rond onder de elfduizend en werd met intense verrukking begroet. Intussen verscheen aan Aetherius weer een van Gods alomtegenwoordige engelen, die hem opdroeg zijn aanstaande in Keulen tegemoet te reizen, alwaar ook hem de erepalm van het martelaarschap ten deel zou vallen.

Waar ze ook ging, overal voegden zich steeds meer volgelingen bij Ursula, al staat het aantal nergens vermeld. In Rome sloot zelfs de paus zich aan bij de vrouwenstoet, waardoor hij zich blootstelde aan laster en excommunicatie. Wederom intussen beraamden twee laaghartige Romeinse veldheren, uit vrees dat het hysterische succes van de expeditie de verbreiding van het christendom nog meer zou bevorderen, een

plan om de terugkerende bedevaartgangsters door een leger Hunnen te laten vermoorden. Toevallig lag er op dat moment net zo'n leger voor de poorten van Keulen. We moeten maar in dat soort verhaaltechnische toevalligheden en engelen-ingrepen berusten, het is tenslotte geen negentiende-eeuwse roman. Hoewel negentiende-eeuwse romans, bedenk ik nu, ook vol toevalligheden zitten.

En zo bereikte Ursula met haar grote gevolg Keulen, waarop het Hunnenleger het beleg opbrak en de elfduizend en nog wat vrouwen begon af te slachten, met – en dat was zelfs in het jaar 400 al een cliché – “de razernij van wolven die zich op een kudde schapen storten”?

Elizabeth Finch zweeg, keek even rond en vroeg: ‘Hoe moeten we dit zien?’ En in de stilte die was gevallen, gaf ze zelf het antwoord: ‘Ik zou zeggen: als geforceerde zelfmoord.’

Elizabeth Finch was allerminst een publieke figuur. U zult weinig resultaat boeken als u haar googelt. Als me gevraagd werd haar beroepsmatig te definiëren, zou ik zeggen dat ze een onafhankelijk onderzoeker was. Dat klinkt misschien als een eufemisme, mogelijk zelfs als een truïsme. Maar voordat kennis officieel het domein van de academische wereld werd, waren er al mannen en vrouwen van hoge intelligentie geweest die hun eigen interesses hadden gevolgd. De meesten hadden uiteraard geld gehad, sommigen waren excentriek geweest, enkelen volstrekt krankzinnig. Maar geld had hen in staat gesteld om te reizen en te onderzoeken wat ze maar wilden, waar ook ter wereld, zonder enige druk om te moeten publiceren, collega's af te troeven of faculteitsbesturen te behagen.

Van de financiële situatie van Elizabeth Finch heb ik nooit

iets geweten. Ik stelde me voor dat ze uit een rijke familie kwam, of een erfenis had gekregen. Ze had een flat in West-Londen waar ik nooit binnen ben geweest, ze leefde ogenschijnlijk zuinig; ik nam aan dat ze haar colleges zo regelde dat ze tijd overhield voor haar eigen onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek. Ze had twee boeken gepubliceerd: *Explosieve vrouwen*, over vrouwelijke anarchisten in Londen tussen 1890 en 1910, en *Onze onmisbare mythen*, over nationalisme, geloof en gezin. Ze waren allebei dun, en allebei niet meer in de handel. Voor sommigen zou een onafhankelijke geleerde wier boeken niet meer verkrijgbaar zijn wellicht een lachwekkende figuur lijken. Anders dan al die vast benoemde sufkoppen en dreutels die er beter het zwijgen toe hadden gedaan.

Diverse studenten van haar hebben later naam gemaakt. In sommige boeken over middeleeuwse geschiedenis en vrouwenideeën wordt ze genoemd. Maar bij wie haar niet kende, was ze onbekend. Wat misschien vanzelfsprekend lijkt. Behalve dat tegenwoordig, in het digitale landschap, vrienden en volgers een geheel andere, enigszins verwaterde betekenis hebben gekregen. Veel mensen kennen elkaar zonder elkaar in feite te kennen. En zijn met die oppervlakkigheid tevreden.

U vindt mij misschien ouderwets (maar ik doe er verder niet toe). U vindt Elizabeth Finch misschien ook ouderwets, en misschien wel ouderwetser. Maar als ze het al was, dan was ze het niet op de normale manier, als de belichaming van een eerdere generatie met waarden die inmiddels flets en dor zijn gebleken. Hoe zal ik het zeggen? Het ging haar niet om waarden van eerdere generaties, maar uit eerdere tijdperken, waarden die zij hooghield, maar waar anderen afscheid van hadden genomen. En dan bedoel ik niet zoiets als ‘ze was

een conservatief/liberaal/socialist van de oude stempel'. Ze was haar tijd in veel opzichten ontstegen. 'Laat je door de tijd niet voor de mal houden,' zei ze eens, 'door te denken dat de geschiedenis – met name de intellectuele – lineair is.' Ze was hoogstaand, onafhankelijk, Europees. En terwijl ik dat opschrijf stop ik, want in mijn hoofd hoor ik iets wat ze ons in een college ooit voorhield: 'En onthoud dat als je in een roman, of zelfs in een biografie of een geschiedenisboek, een personage gereduceerd en versimpeld ziet tot drie bijvoeglijke naamwoorden, je die beschrijving moet wantrouwen.' Het is een vuistregel waaraan ik me altijd heb proberen te houden.

De werkgroep deelde zich al snel op in groepjes en cliëjes, volgens de gebruikelijke methode van toeval en opzet. Soms op basis van de drankkeuze na afloop: bier, wijn, bier en/of iets anders uit een fles, vruchtensap, helemaal niets. Mijn groepje, dat soepel bier met wijn afwisselde, bestond uit Neil (ik dus), Anna (een Nederlandse, dus af en toe woest om de Engelse frivoliteit), Geoff (provocateur), Linda (emotioneel labiel, zowel wat het leven, als wat de studie aanging) en Stevie (stedenbouwkundige op zoek naar iets meer). Een van de dingen die ons verbond was, paradoxaal genoeg, dat we het zelden over iets eens waren, behalve over het feit dat geen enkele regering die toevallig aan de macht was deugde. God bestond vrijwel zeker niet, het leven was voor de levenden, en van snacks in een krakende verpakking kon je er in het café nooit genoeg hebben. Je had toen nog geen laptops in de collegebanken en ook geen sociale media; al het nieuws haalde je uit kranten, en alle kennis uit boeken. Was het een eenvoudiger tijd, of een saaiere? Beide of geen van tweeën?

‘Monotheïsme,’ zei Elizabeth Finch. ‘Monomanie. Monogamie. Monotonie. Wat zo begint, kan niet goed zijn.’ Ze zweeg even. ‘Monogram – een teken van ijdelheid. Monocle idem. Monocultuur – een voorbode van de dood van het rurale Europa. Ik wil best aannemen dat een monorail nut heeft. Er zijn heel wat neutrale wetenschappelijke termen die ik ook best wil accepteren. Maar waar het voorvoegsel betrekking heeft op menselijke zaken... Monoglot, het kenmerk van een naar binnen gekeerd land dat zichzelf voor de gek houdt. De monokini, als etymologie al even bespottelijk als als kledingstuk. Monopolie – en dan heb ik het niet over het bordspel – uiteindelijk altijd een ramp. Monorchisme: een toestand die betreurd dient te worden, maar niet nagestreefd. Nog vragen?’

Linda, die vaak bezocht leek door wat zij ouderwets als ‘hartsproblemen’ aanduidde, vroeg bezorgd: ‘Wat heeft u tegen monogamie? Dat is toch hoe de meeste mensen willen leven? Dat is toch waar de meeste mensen van dromen?’

‘Pas op met dromen,’ antwoordde Elizabeth Finch. ‘En pas in het algemeen ook op met wat de meeste mensen nastreven.’ Ze wachtte even, glimlachte half naar Linda en richtte zich via haar tot de groep. ‘Verplichte monogamie staat bijna gelijk aan verplicht geluk, wat zoals we weten onmogelijk is. Niet verplichte monogamie lijkt misschien denkbaar. Romantische monogamie zou aantrekkelijk kunnen lijken. Maar het eerste vervalt weer tot een versie van verplichte monogamie, terwijl het tweede ertoe neigt obsessief en hysterisch te worden. En zo weer dicht bij monomanie komt. We moeten altijd onderscheid maken tussen wederzijdse hartstocht en gedeelde monomanie.’

We lieten het in stilte bezinken. De meesten van ons hadden de gemiddelde seksuele en amoureuze ervaring van onze generatie opgedaan: dat wil zeggen, veel te veel in de ogen